

Volhardende trouw

Omwille van ons heil
Een introductie in enkele grondlijnen van de
katholieke geloofsleer

Deel 1

**VOLHARDENDE TROUW
OVER SCHEPPING, ZONDE EN GENADE**

Robert Jan Peeters

Rotterdam 2021

voor Ingrid

tekst: Robert Jan Peeters
vormgeving: Robert Jan Peeters
© Robert Jan Peeters
Rotterdam 2021

2^e druk 2023

ISBN 9789403668925

Inleiding

Omwille van ons heil. Een introductie in enkele grondlijnen van de katholieke geloofsleer. Onder die titel heb ik de collegestof samengevat die ik gedurende meerdere lescycli en verspreid over ruim 20 jaar heb verzorgd aan de rooms-katholieke priester- en diakenopleiding Bovendonk te Hoeven. De tekst is tot stand gekomen door interactie met collegae-docenten en studenten, door engagement met studies ter zake de betrokken theologische disciplines en door eigen reflectie op het getuigenis van Schrift en Traditie zoals dat in de Kerk wordt gehoord en geloofd.

Collegestof wil kennis overbrengen en met deze collegestof is een poging ondernomen studenten vertrouwd te maken met bepaalde inhoud van het katholieke gedachtegoed. Niet originaliteit van denken maar verantwoorde overdracht stond centraal. Getrouwe weergave, zo luidde de leeropdracht, opdat de student toegerust raakt zelf de traditie te verwoorden en zich ermee te engageren. Is de themavoering van dit boek al niet eigen, dat zou, door de langjarige en intensieve uitwisseling, hier en daar ook kunnen gelden voor de gekozen inzet en bewoording. Waar dat het geval mocht zijn, vraag ik er verschoning voor.

Het is een corpus geworden met een specifieke samenhang. De thema's van schepping en zonde, van genade en bevrijding in Jezus Christus hebben hun beslag gekregen in studieblokken die van oudsher de scheppingsleer, de genadeleer, de christologie en de soteriologie bestrijken. De insteek van dit boek daarbij is dat in de omgang van God met de mens niets toevallig is en dat wat de mens toevalt steeds omwille van zijn heil geschiedt. Hoe dan ook: God heeft het goed met ons voor, dat is de intuïtie die deze uiteenzetting draagt. Om praktische redenen is de stof opgedeeld in drie delen, ieder in een eigen boekvorm ondergebracht.

- Deel 1 Volhardende trouw. Over schepping, zonde en genade
- Deel 2 Vleesgeworden liefde. Over de persoon van Jezus de Christus
- Deel 3 Bevrijdend erbarmen. Over het werk van Jezus de Christus

Enkele citaten in een vreemde taal zijn **lichter** afgedrukt. Dat is om de vlotte leesbaarheid van het geheel te vergroten. Tenzij anders aangegeven wordt de heilige Schrift geciteerd in de Willibrordvertaling.

De uitspraak dat God handelt omwille van ons heil is naast een inhoudelijke focus die de verschillende onderdelen van het betoog verbindt, ook een kerngetuigenis in de christelijke geloofsbelijdenis (διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν; propter nostram salutem). Met die verwijzing heb ik verbondenheid willen uitdrukken met de geloofstraditie waar ik uit voortkom en die mijn geloof en gebed voedt en context geeft -tot op de dag van vandaag.

Welke gedachtelijn wordt in dit boek gevolgd?

De christelijke scheppingsgedachte ontvouwt zich in een specifieke samenhang tussen Schepper en schepsel en benoemt in dat kader ook de zin en bedoeling van de schepping, hetgeen gevolgen heeft voor het verband tussen geloof en wetenschap. Als vrijheid en liefde hoekstenen van de schepping zijn, is gebruik van vrijheid die niet tot liefde leidt voor de mens een schuldvolle overtreding. God zelf treedt hier sanerend op en herstelt genadevol de mens in zijn gerichtheid op vrijheid en liefde in relatie tot God en de medemens. God blijft daarmee trouw aan zichzelf.

De opbouw van dit boek is van hieruit de volgende.

In dit eerste deel van Omwille van ons heil, Volhardende trouw. Over schepping, zonde en genade, wordt om te beginnen gevraagd naar de narratieve context van het scheppingsgeloof in het Oude Testament. Vanuit de observatie dat scheppingsgeloof heilsgeloof is worden elementen benoemd van continuïteit en discontinuïteit tussen het Oude Testament en het Nieuwe Testament. Daarbij blijkt het geloofsgetuigenis over Jezus Christus van schragende betekenis: heil in Christus impliceert schepping met Christus. Van daaruit wordt het onderscheid tussen schepping en natuur als een moment van rekenschap van het geloof ontvouwd. Dat wordt, tegen de achtergrond van bepaalde ontwikkelingen in maatschappij en cultuur, vertaald in modellen om vanuit gelovig perspectief plausibel over de verhouding tussen geloof en (natuur)wetenschap(pen) te kunnen spreken. Vervolgens worden de bevindingen tot nu toe gesystematiseerd met het oog op gevolgen voor de godsleer en de theologische antropologie en wordt gevraagd naar het theologisch motief voor en het doel van de schepping. Ook de aanhoudende zorg van de Schepper voor zijn schepping en het aandeel

van de mens daarin worden, onder de noemer voorzienigheid, ter sprake gebracht.

De nexus tussen schepping en heil doet de ernst van de zonde beseffen. Aandacht is er daarom voor het wezen van de zonde, voor de (dogma-historische ontwikkeling van de) erfzondeleer en voor de relatie tussen zonde, vrijheid en genade.

Het heilshistorisch narratief van schepping, heil en zonde vraagt om een theologische reflectie op Gods genade. Daarmee wordt het onderscheid tussen schepping en verbond relevant en wordt een heilshistorisch kader aangereikt om de relatie tussen God en mens te verstaan in het bevrijdend perspectief van Gods volhardende trouw. Als schepping gegrond is in Gods liefde dan is zonde immers niet het laatste woord. Met het oog op diezelfde heilshistorische context wordt daarom gevraagd wat in Schrift en Traditie onder Gods genade wordt verstaan, culminerend in de uiteenzetting over rechtvaardiging en heiliging van de zondaar als de historische verwerkelijking van de genade. Dan blijkt dat God uit is op herstel van wat is verstoord: gemeenschap met God en gemeenschap met de medemens en komt de mens -daardoor- opnieuw tot zichzelf. In zijn dankbaarheid hersteld leeft de mens in overgave hetgeen concreet wordt in een biddend bestaan.

Inhoud is één, methode is twee. Het is van belang met enkele woorden aandacht te besteden aan de didactiek die het beste bij deze stof past. Een insteek die bepaald wordt aan de hand van niemand minder dan Aurelius Augustinus, bisschop van Hippo Regius (het huidige Annaba in Algerije).

Omstreeks het jaar 400 schreef de kerkvader Augustinus (354-430) zijn standaardwerk over de catechese. Hij gaf daarmee gehoor aan een verzoek van een diaken uit Carthago, die, wegens de toestroom van mensen die christen wilden worden, om een methodische instructie verlegen zat. Het resultaat was een literair kleinood uit het vroege christendom: *De catechizandis rudibus*. In stilistisch superieure stijl en met een grote evocatieve kracht ontwierp Augustinus een methodische instructie voor catechese aan beginners. Dit boek geeft ook heden ten dage nog belangrijke suggesties voor een goede balans tussen vorm en inhoud met betrekking tot het onderricht van het christelijk gedachtegoed, met name met het oog op het geloof als levensweg. *De catechizandis rudibus* geeft een groot aantal didactische tips en is vaak van een ontwapenende nuchterheid. Zo geeft Augustinus aan dat als mensen met open mond naar je luisteren dat kan zijn uit bewondering maar mogelijk ook omdat ze van verveling moeten gapen

(19). Verwar ook moischrijverij niet met de eenvoud van de waarheid. 'Het is als met de keuze voor een vriend: liever verstandig dan mooi!' (13)

De boventoon in alles voert het besef dat het catechetisch proces door God wordt geleid en door Hem tot resultaat wordt gebracht (4). Daarvoor is het zaak te verhalen over Gods geschiedenis met de mensen. In uitvoerige fragmenten gaat Augustinus daarom in op de heilsgeschiedenis zoals verhaald in het Oude Testament en in het Nieuwe Testament (5, 28-44) en betreft hij daar ook de geschiedenis van de Kerk bij (5, 45-49). Het is daarnaast van belang om dit met de juiste houding te doen. Zoals met de komst van Christus de Heer, aldus Augustinus, God zijn liefde wilde tonen en wilde bewijzen zo ook moet het onderricht hierover door diezelfde liefde gedragen worden om diezelfde liefde weer op te roepen. *Nulla est enim maior ad amorem invitatio quam praevenire amando* (7).

De docent wordt gevraagd zich in zijn toehoorders in te leven. Dat inlevingsvermogen verbindt Augustinus met het plezier dat je zelf beleeft aan het onderwijs. 'Het is zo dat wij inderdaad een veel dankbaarder gehoor krijgen als wij ook zelf plezier hebben in wat wij doen. De rode draad van ons spreken wordt beïnvloed door ons eigen genoegen: de woorden komen er gemakkelijker uit en ze worden sneller opgenomen.' (4) 'Plezier' en 'genoegen' worden met elkaar verbonden. Het gaat er daarbij niet om dat de docent leuk vindt wat hij moet doen, maar dat hij innerlijk vervuld is van wat hij mag doen. Plezier hebben in het werk is vol zijn van de opdracht en leven voor deze opdracht: de student te leren open te staan voor God. Die docent, zo laat Augustinus weten, is *hilaris* (4, 14) -opgeruimd en opgewekt, blijmoedig kortom. 'Een werk is pas werkelijk goed als het actief en doelgericht wordt afgevuurd door de liefde en dan als het ware terugkeert op zijn plaats en ook weer in de liefde tot rust komt.' (16) Zo wordt het catechetisch proces naar inhoud en naar methode bepaald door de liefde (7 en 8).

Welke lessen zijn te leren uit de suggesties, aanwijzingen en vermaningen van Augustinus zoals die in *De catechizandis rudibus* de eeuwen hebben getrotseerd?

1. Lesgeven betekent het vertellen van een verhaal. Details en nuances, data en feiten zijn belangrijk maar komen pas tot hun recht in een groter verband. Zij worden als kralen tot een ketting geregen en vormen aldus voor de mens een sieraad. Deze eenheid en samenhang zijn theologisch noodzakelijk en didactisch effectief.

2. Het vertellen van een verhaal heeft te maken met het aanreiken van een perspectief. Het is een raster dat oriënteert en zo verwijst naar zin en bedoeling van Gods handelen. Dat is altijd persoonlijk bedoeld. *Tua res agitur!* Perspectief zien betekent immers geloof voor mogelijk houden.
3. Het aanreiken van een perspectief veronderstelt betrokkenheid en engagement. De theologie is een wetenschappelijke discipline coram Deo. Wat verhaald wordt is eerst geloofd. Het gaat er over en het gaat er om te ontvouwen dat en hoe God mensen raakt en die inzet wint aan overtuigingskracht als de docent zich laat kennen als geraakte, dat hij gelooft in wat hij voorhoudt. Pedagogisch gesproken neemt hij daarmee de student serieus en legt hij er rekenschap van af dat ook voor de student feitenkennis niet het laatste of het hoogste is.

Het is dus van belang het grotere verband te laten zien en de grote lijn te benoemen. Want het pastorale ambt zal toch instrumenteel willen zijn aan Gods handelen met de mens, dat, beginnend als mosterdzaadje uiteindelijk het hele leven omvat en zo in een narratief invoegt.

Ook de lezer wordt gevraagd deze didactiek voor ogen te houden: het gaat om de samenhang en synthese opdat het christelijk getuigenis wordt ervaren als een ontwerp dat de moeite van het engagement waard is. Mocht dat tot stand komen dan geldt eenzelfde dankbaarheid als waarmee ook dit boek wordt afgesloten: *Deo gratias!*

Lectori Salutem!

Inhoudsopgave

Volhardende trouw

Over schepping, zonde en genade

Inleiding	5
Inhoudsopgave	10
Hoofdstuk 1. Van God uit	13
1.1. Het oorspronkelijk begin	13
1.2. Scheppingsgeloof is heilsgeloof	21
1.3. Het Nieuwe Testament	23
1.4. Kernnoties van het scheppingsgeloof	28
1.4.1. Schepper	28
1.4.2. Schepsel	33
1.4.3. Schepping	35
1.4.4. Voorzienigheid	38
1.5. Een gelovig zien	48
1.5.1. Schepping en natuur	48
1.5.2. Geloof en wetenschap	54
Hoofdstuk 2. Van God weg	64
2.1. Zonde	64
2.2. Erfzonde	71
2.3. Genade en vrijheid	76
2.4. Zonde en genade	81
Hoofdstuk 3. Naar de mens toe	89
3.1. Schepping als genade	89
3.1.1. Schepping en verbond	91
3.1.2. Verbondsgeschiedenis	95
3.2. Genade	97
3.2.1. Schrift	98

3.2.2.	Traditie	109
3.2.3.	Genadestrijd	119
3.2.4.	Herijking	131
3.3.	Rechtvaardiging en heiliging	139
3.4.	Gemeenschap en gebed	150

*'Wie is een God als U,
die schuld vergeeft
en aan zonde voorbijgaat?
U blijft niet woedend
op wie er van uw volk nog over zijn;
liever toont U hun uw trouw.'*

Micha 7,18 (NBV²¹)

*'De Zoon van God, Jezus Christus,
die wij -ikzelf en Silvanus en Timoteüs-
aan U verkondigd hebben,
was immers ook niet iemand die ja zei en nee bedoelde.
Hij belichaamt het ja.
In Hem worden alle beloften van God ingelost;
En daarom is het ook door Hem dat we amen zeggen,
tot Gods eer.'*

2.Kor. 1,19v. (NBV²¹)

Voor een gelovige christelijke bezinning op wereld en kosmos is de heilige Schrift uitgangspunt. Reeds op de eerste pagina staat de vraag naar de oergrond van alles wat is centraal. En de Schrift eindigt ook met een groots visioen van (her)schepping (Apk. 20,11-22,5) waarin elementen van het oorspronkelijk begin worden weerspiegeld: schepping, paradijs en zondeval. Zo wordt van kaft tot kaft verhaald dat alle leven steeds door God omgeven is en blijkt ook dat God ten langen leste meer dan het gewone geeft. Waar God in den beginne lichten plaatst 'aan het hemelgewelf, die de dag van de nacht zullen scheiden; zij moeten als tekens dienen, zowel voor de feesten als voor de dagen en de jaren en tevens als lampen aan het hemelgewelf om de aarde te verlichten' (Gen. 1,14v.), is Hij aan het einde zélf het licht. 'En de stad heeft het licht van zon en maan niet nodig, want de luister van God verlicht haar en haar lamp is het Lam.' (Apk. 21,23; vergelijk 22,5).

Met deze inzet zijn de contouren van de christelijke scheppingsgedachte aangegeven, die in het navolgende worden ontvouwd. Het is passend hier met het begin te beginnen en aandacht te vragen voor de dageraad van het bestaan.

1.1. Het oorspronkelijk begin

'In het begin schiep God de hemel en de aarde.' (Gen. 1,1) Het valt op dat het verhaal over de schepping tweemaal wordt verteld, in Gen. 1,1-2,4a en in Gen. 2,4b-25 (met Gen. 2,4a als kleefters). Blijkbaar is de werkelijkheid van de schepping zodanig meerdimensionaal dat niet alles in één keer te vertellen is. Sterker nog: het heeft specifieke zin de schepping tweemaal te verhalen. De betekenis daarvan is een schragend element van de christelijke scheppingsgedachte.

De historisch-kritische studie van het Oude Testament heeft laten zien dat de Thora is samengesteld uit traditiestromen van meerdere theologische overleveringen. Aan de hand van specifieke kenmerken kunnen die overleveringen in de schriftteksten worden aangewezen en in hun eigen samenhang worden begrepen en geduid. In dit boek gaat het niet om deze

analyse. De Schrift als geloofsgetuigenis wordt hier bevraagd op de synthese die men door samenvoeging heeft willen uitdrukken.

Schriftuurlijke kerntekst over de schepping van de wereld zijn de vertellingen in Genesis 1,1-2,4a en Genesis 2,4b-25.

Gen. 1,1-2,4a 1'In het begin schiep God de hemel en de aarde. 2De aarde was woest en leeg; duisternis lag over de diepte, en de Geest van God zweefde over de wateren. 3Toen sprak God: 'er moet licht zijn!' En er was licht. 4En God zag dat het licht goed was. God scheidde het licht van de duisternis; 5het licht noemde God dag, en de duisternis noemde Hij nacht. Het werd avond en het werd ochtend; dat was de eerste dag. 6God sprak: 'er moet een uitspansel zijn tussen de wateren, een afscheiding tussen het ene water en het andere.' 7En God maakte het uitspansel; Hij scheidde het water onder het uitspansel van het water erboven. Zo gebeurde het. 8Het uitspansel noemde God hemel. Het werd avond en het werd ochtend; dat was de tweede dag. 9God sprak: 'het water onder de hemel moet naar één plaats samenvloeien, zodat het droge zichtbaar wordt.' Zo gebeurde het. 10Het droge noemde God land, en het samengevloede water noemde Hij zee. En God zag dat het goed was. 11God sprak: 'het land moet zich tooien met jong groen gras, zaadvormend gewas en vruchtbomen die ieder naar zijn soort hun vruchten dragen, met zaad erin.' Zo gebeurde het. 12En uit het land schoot jong groen op, gras, zaadvormend gewas, in allerlei soorten, en bomen die ieder naar zijn soort hun vruchten droegen, met zaad erin. En God zag dat het goed was. 13Het werd avond en het werd ochtend; dat was de derde dag. 14God sprak: 'er moeten lichten zijn aan het hemelgewelf, die de dag van de nacht zullen scheiden; zij moeten als tekens dienen, zowel voor de feesten als voor de dagen en de jaren 15en tevens als lampen aan het hemelgewelf om de aarde te verlichten.' Zo gebeurde het. 16God maakte de twee grote lampen, de grootste om over de dag te heersen, de kleinste om te heersen over de nacht, en Hij maakte ook de sterren. 17God gaf ze een plaats aan het hemelgewelf om de aarde te verlichten, 18om te heersen over de dag en over de nacht, en om het licht en de duisternis uiteen te houden. En God zag dat het goed was. 19Het werd avond en het werd ochtend; dat was de vierde dag. 20God sprak: 'het water moet wemelen van dieren, en boven het land moeten de vogels vliegen langs het hemelgewelf.' 21Toen schiep God de grote gedrochten van de zee en al de krioelende dieren, waar het water van wemelt, soort na soort, en al de gevleugelde dieren, soort na soort. En God zag dat het goed was.

22God zegende ze en Hij sprak: 'wees vruchtbaar en word talrijk; gij moet het water van de zee bevolken, en de vogels moeten talrijk worden op het land.' 23Het werd avond en het werd ochtend; dat was de vijfde dag. 24God sprak: 'het land moet levende wezens voortbrengen van allerlei soort: tamme dieren, kruipende dieren en wilde beesten van allerlei soort.' Zo gebeurde het. 25God maakte de wilde beesten, soort na soort, de tamme dieren soort na soort, en alles wat over de grond kruipt, soort na soort. En God zag dat het goed was. 26God sprak: 'nu gaan Wij de mens maken, als beeld van Ons, op Ons gelijkend; hij zal heersen over de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, over de tamme dieren, over alle wilde beesten en over al het gedierte dat over de grond kruipt.' 27En God schiep de mens als zijn beeld; als het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij hen. 28God zegende hen, en God sprak tot hen: 'wees vruchtbaar en word talrijk; bevolk de aarde en onderwerp haar; heers over de vissen van de zee, over de vogels van de lucht, en over al het gedierte dat over de grond kruipt.' 29En God sprak: 'hierbij geef Ik alle zaadvormende gewassen op de hele aardbodem aan U, en alle bomen met zaaddragende vruchten; zij zullen U tot voedsel dienen. 30Maar aan alle wilde beesten, aan alle vogels van de lucht en aan alles wat over de grond kruipt, aan al wat dierlijk leven heeft, geef Ik al het groene gewas als voedsel.' Zo gebeurde het. 31God bezag alles wat Hij gemaakt had, en Hij zag dat het heel goed was. Het werd avond en het werd ochtend; dat was de zesde dag. 2 1Zo werden de hemel en de aarde voltooid, en alles waarmee ze toegerust zijn. 2Op de zevende dag bracht God het werk dat Hij verricht had tot voltooiing. Hij rustte op de zevende dag van al het werk dat Hij verricht had. 3God zegende de zevende dag en maakte hem heilig, want op die dag rustte God van al het werk dat Hij scheppend tot stand had gebracht. 4aDit is de geschiedenis van het ontstaan van de hemel en aarde, zoals ze geschapen zijn.'

In Gen. 1,1-2,4a (uit P, de priesterlijke traditie; in tijd de jongste tekst, vermoedelijk omstreeks de tweede helft van de 6^e eeuw v.Chr. ontstaan) staat de bekende volgordelijkheid in de schepping van de wereld verwoord, vergezeld van Gods inzicht dat goed is wat tot stand is gekomen. De tekst heeft een specifiek ritme dat bijna liturgisch aandoet. Een aantal eerste gewogen observaties is bij deze tekst te noteren.

1. God is de almachtige Heer over chaos en duisternis. Schepping betekent het aanbrengen van orde en ordening. Dat God 'in het begin' (Gen. 1,1) schiep, betekent in dit licht dat Hij als beginsel van ordening actief is en

blijft. Schepping is in Genesis 1 niet zozeer uit niets iets maken (dat is een latere systematisch-theologische conceptualisering; waarschijnlijk al in het vroegchristelijk apologetisch geschrift Ποιμήν τοῦ Ἑρμῆ 26.1 uit omstreeks 150), maar duidt op het verschil tussen eerst (chaos) en daarna (orde). God ordent door te scheiden (Gen. 1,4,7) en precies in die onderscheidenheid komt identiteit op, namelijk dat licht licht is en geen duisternis.

2. God scheidt door zijn Woord (let op het 11-maal herhaalde 'en God sprak') dat creatief handelen is (let op het 6-maal herhaalde 'zo gebeurde het'). Als zodanig is scheppen dan ook Gods eigen initiatief en zijn soevereine daad, die Hij niet meer uit handen geeft. Hierin ligt verankerd dat God, soms tegen de schijn van het tegendeel in, zijn schepping trouw blijft.
3. Gods almacht is ten positieve want op de schepping van leven gericht. God scheidt de mens, de mens bestaat omdat God hem geschapen heeft; ieder bestaan is daarmee geschonken. Anders geformuleerd: mens-zijn betekent in relatie staan tot God. Mens-zijn is afhankelijk zijn van God en die afhankelijkheid wordt gesecondeerd door overgave. De mens die zich afhankelijk weet van God geeft daar namelijk uiting aan door zich over te geven aan God. Het is derhalve niet meer dan consequent dat ook het welslagen van de menselijke procreatie van Gods zegen afhankelijk is (vergelijk Gen. 4,1; Job. 10,8-12).
4. De schepping is goed (7-maal herhaald), 'heel goed' (Gen. 1,31) zelfs. Dat God zag dat het goed was is een fundamentele beaming van datgene wat God heeft gewild. De waarde en de waardigheid van de schepping is derhalve geen oordeel van de mens (bijvoorbeeld uit nut of schoonheid), maar een beaming door God. De grondhouding van de mens in de schepping is er daarom een van dankbaarheid en vertrouwen. Een door God geordende wereld is een wereld die met vertrouwen tegemoet getreden kan worden.
5. Mens-zijn betekent zorg hebben voor Gods schepping, mogen meewerken aan Gods schepping; niet als co-schepper maar als rentmeester -beheerder van het eigendom van een Ander. De opdracht de aarde te bevolken en haar te onderwerpen (Gen. 1,28) kan daarom niet verstaan worden als een vrijbrief voor uitbuiting en verkwisting. Zoals op meerdere momenten in Gods geschiedenis met de mensen betekent ook hier uitverkiezing dienst. De mens als beeld van God en de daarmee verbonden heerschappij (Gen. 1,26) verwijzen naar de ordenende zorg van God (zoals in Genesis 1 God ordent door ook te benoemen, zo ordent